

ЕКОНОМІЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, РУШІЙНІ СИЛИ, ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Стрімке поширення і поглиблення процесу глобалізації світової економіки радикально змінює і наповнює принципово новим змістом усталені фінансово-економічні відносини та інвестиційні механізми взаємодії між державами.

Для України, в якій ще не розроблена модель глобального інтегрування, вкрай важливо правильно віднайти і використати ті інструменти, які б забезпечили максимальні зовнішні переваги при мінімальних внутрішніх втратах.

Тому об'єктивне наукове розкриття природи глобалізації і аналіз її (глобалізації) впливу на трансформації інвестиційних ринків є перспективним і актуальним напрямом економічних досліджень, що має як теоретичне, так і практичне значення.

Аналіз досліджень і публікацій та виявлення нерозв'язаних проблем. З'явившись в економічних дослідженнях на початку 70-х років минулого століття, глобальні процеси з різних точок зору розглядались багатьма авторами, але сучасні підходи до осмислення терміна "глобалізація" почали формуватись лише всередині 90-х років. З цього часу кількість наукових статей, монографій, книг з проблем глобалізації стрімко зростає. Вивченню цього феномена присвячені праці провідних дослідників всього світу, зокрема, Б. Баді, Д. Беннета, Б. Бійана, Р. Гаусмана, Ф. Джеймсона, Р. Дорнбуша, М. Кевіна, Т. Лейна, Р. Маккінона, К. Робертсона, Д. Стігліца, М. Шемаї та ін. Високу наукову цінність мають і розробки відомих російських фахівців: М. Єршова, Ю. Шишкова, Д. Львова, О. Богомолова, А. Некіпелова. Проблематиці глобалістики приділяється дедалі більше уваги і в українській науці. Вагомий внесок у її дослідження зробили провідні вітчизняні вчені-економісти О. Білорус, І. Бураковський, А. Гальчинський, Д. Лук'яненко, З. Луцишин, В. Сіденко, В. Геєць, Ю. Пахомов, А. Федоров та ін.

Проте, незважаючи на численність досліджень і публікацій, серед наукової громадськості досі відсутнє єдине розуміння сутності, місця, ролі, рушійних сил і характеру наслідків економічної глобалізації.

Окремі дослідники дотримуються крайніх точок зору: вважають глобалізацію “рукотворним” явищем, а, отже, не погоджуються з об’єктивністю цього процесу; ставляться до неї як до виключно позитивного факту, що несе з собою невичерпні економічні і соціальні новації; ототожнюють її з розвитком міжнародних торговельно-економічних відносин, зростанням фінансової взаємозалежності національних господарств тощо, у підсумку ж, переконують, що глобалізація лише новий термін для визначення тих явищ і тенденцій, що вже давно спостерігаються у світовій економіці. На нашу думку, подібні трактування суті глобалізації загрожують спотворенням оцінок і перспектив розвитку світового господарства, виробленням неефективних стратегій входження у глобалізований світ.

Фактично всі автори серйозних новітніх публікацій дотримуються доволі збалансованих поглядів на зміст процесу глобалізації, підкреслюючи його об’єктивність, принципову новизну та неоднозначність проявів і наслідків. Більшість авторів згодні, що феномен глобалізації має, насамперед, економічний характер. Вони трактують глобалізацію як наслідок розвитку світових ринків товарів, послуг, капіталу, інформації, менеджменту.

У цій роботі ми висловимо свою точку зору на сутність, рушійні сили і характер наслідків економічної глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз процесів економічної глобалізації дозволяє виділити кілька принципових форм її проявів, на які найчастіше звертають увагу дослідники і вивчення яких дає можливість краще зрозуміти сутність феномена.

1. Економічна глобалізація є якісно новою формою інтернаціоналізації господарчої діяльності.

Принципова відмінність цих процесів полягає у тому, що економічна глобалізація породжує поступову трансформацію світової економічної системи у напрямі переходу від сукупності відкритих і певною мірою залежних між собою національних господарств до єдиного всесвітнього господарчого організму, в якому частка окремої національної економіки дедалі більше визначатиметься зрушеннями цього організму як цілого. Цю тезу можна підтверджувати багатьма даними, але обмежимося лише кількома, найбільш показовими.

Нині майже чверть загальносвітового обсягу товарів та послуг обмінюється на світовому ринку.

Обсяги операцій на міжнародних ринках капіталу у багато разів перевищують зовнішню торгівлю. Тільки на валютних ринках вони щоденно складають понад 1,5 трлн. дол. США.

За даними російського вченого О. Богомолова у 1997 році оборот світової торгівлі акціями оцінювався в 40 трлн. дол. США, а сума купівлі і продажу валюти між країнами в межах “гри” на різниці курсів і процентних ставок (валютний і процентний арбітраж) становила 400 трлн. дол. США.

Слід привернути увагу і до ще однієї важливої відмінності між економічною глобалізацією та інтернаціоналізацією господарчого життя. Це – серйозне загострення конкурентної боротьби тепер на всесвітньому рівні. Але ж за могутнім позитивним зарядом підвищення конкуренції між державами (наприклад, пошук шляхів суттєвого здешевлення виробництва без погіршення якості продукції) криється і ряд проблем. Адже в умовах жорсткої конкуренції між країнами – промисловими лідерами, їх невинної експансії на нові ринки важко зміцнити промисловості країн, що розвиваються, і завоювати достойне місце на власних внутрішніх ринках, а не на світових.

І, нарешті, глобального характеру набувають не тільки господарчі зв’язки, але й багато які економічні проблеми. В економічній літературі дедалі частіше використовується термін “contagion”, тобто можливість захворіти економічними “хворобами” (включаючи імпорт глибоких криз) від інших країн у зв’язку з надзвичайно зростаючою взаємозалежністю. Свідченням цього є періодично повторювані і дедалі більш руйнівні фінансові кризи – 1987 р., 1997-1998 рр. До того ж, низка таких проблем, як обмеженість природних ресурсів, стан навколишнього середовища також мають загальносвітовий вимір.

2. Домінантою сучасного розвитку світової економіки і важливим проявом економічної глобалізації є транснаціоналізація виробничої, торгової і банківської діяльності.

Саме транснаціональні корпорації (ТНК), кількість і масштаби діяльності яких швидко зростають, стали головним рушієм процесу економічної глобалізації.

Так, у 2003 році нараховувалась 61 тис. ТНК і більше 900 тис. їх іноземних філіалів, а загальний обсяг здійснених ними прямих іноземних інвестицій (ПІІ) складав майже 7 трлн. дол. Сьогодні вони контролюють від 1/3 до 2/3 світового промислового виробництва, 2/3 міжнародної торгівлі, майже 4/5 світового портфеля патентів і ліцензій на нову техніку, технології і ноу-хау. Основним інструментом експансії ТНК і зміцнення їх конкурентних позицій слугують ПІІ, стрімке нарощення яких почалося із середини 80-х років. Уявлення про обсяги прямих іноземних інвестицій та їх розподіл за країнами дає табл. 1.

Таблиця 1

Сумарний обсяг ввезених ПІІ: розподіл за регіонами, 1990-2003 рр.

Регіон	Обсяг, млрд. дол. США				Частка, %			
	1990	1995	2000	2003	1990	1995	2000	2003
Розвинуті країни	1629	2583	5164	7272	92,7	89,1	86,3	88,7
Країни "трійки", всього	1429	2236	4543	6440	81,3	77,2	75,9	78,6
в тому числі:								
ЄС	797	1298	2971	4036	45,3	44,8	49,7	49,2
Японія	201	238	278	335	11,5	8,2	4,7	4,1
США	431	699	1293	2069	24,5	24,1	21,6	25,2
Країни, що розвиваються	129	309	793	859	7,3	10,7	13,3	10,5
Центральна і Східна Європа	1	6	26	66	...	0,2	0,4	0,8
Всі країни світу	1758	2898	5983	8197	100	100	100	100

Джерело: ЮНКТАД, база даних по ПІІ/ТНК (www.unctad.org/fdistatistics).

Сумарний обсяг ввезених ПІІ зріс з 6,8 % світового ВВП у 1982 році до 22,8 % світового ВВП у 2003 році. Причому питома вага цих інвестицій у створенні всіх основних фондів країн світу вже у 1999 році досягла 14 %. Враховуючи ж, що іноземні філіали ТНК значною мірою спираються і на національні капітали, їх загальні активи майже вчетверо вищі за розмір закордонних вкладень. Хоча саме останні визначають технічну й економічну політику філіалів. Слід додати, що переважна частина світових капіталів обертається всередині економічно розвинутих країн, а, отже, ринки цих країн стають ще більш інтегрованими між собою. У 2003 році у світовому обсязі ввезених ПІІ на частку розвинутих країн припадає 65,5 %, тоді як у 1992-1997 рр. – 58 %. Це свідчить про неоднакові темпи економічної глобалізації різних регіонів світу.

Іншою новітньою тенденцією глобалізації є активізація процесів злиття великих компаній та купівля ТНК у повну або часткову власність вже існуючих іноземних підприємств. У підсумку – зростає концентрація міжнародного виробництва. Так, у 2002 році на 100 найбільших ТНК (0,2 % від їх загальносвітової кількості) припадало 14 % світового продажу закордонних філіалів, 12 % їх активів і 13 % їх працівників.

Також відзначимо, що наслідком стрімкого розвитку ТНК стала не лише суттєва інтенсифікація міжнародних товарних, фінансових та інвестиційних потоків, але й їх нова якість: за експертними оцінками

майже 40 % цих потоків мають внутрішньокорпоративний характер, що, з одного боку, надає їм особливої стійкості і міцності, а з іншого – дає змогу здійснюватися поза законами вільного ринку та веде до деформації основного двигуна ринкової економіки – конкуренції.

Крім того, оскільки ТНК переважно представляють інтереси країн “золотого мільярду”, останні отримують можливість акумулювати у себе через відповідні фінансові механізми й інститути переважну частину доданої вартості так званих відсталих країн та країн, що розвиваються. У зворотному напрямі йдуть потоки капіталів на створення екологічно брудних виробництв і переробку нагромаджених відходів країн “золотого мільярду”.

Отже, поряд з позитивними тенденціями для економік країн світу від розвитку ТНК (зокрема, значне прискорення процесу поширення в світі новітніх виробничих і управлінських технологій) існують і серйозні загрози, насамперед пов’язані з глобальною монополізацією світової економіки та фактичним падінням шансів на змагальність окремих країн. Глобальна монополізація виробництва унеможлиблює досягнення ними рівня міжнародної конкурентноздатності, а, отже, і світових стандартів добробуту.

3. Глобалізація об’єктивно призводить до послаблення ролі держави у питаннях захисту національних економік від негативних зовнішніх впливів.

Підстави для цього в тому, що, з одного боку, суттєво зросла кількість фактичних суб’єктів мегаекономіки та відбулися серйозні зміни у функціях традиційних учасників міжнародних економічних відносин (як уже зазначалося, в рамках глобальної економіки поряд з традиційними учасниками дедалі активніше діють транснаціональні корпорації (ТНК), транснаціональні банки (ТНБ), міжнародні інвестиційні фонди).

З іншого боку, деякі економічні процеси, насамперед з валютно-кредитної та інвестиційної сфер, мають глобальний характер і не піддаються регулюючим зусиллям окремих, навіть сильних, країн. Йдеться про зниження ефективності використання таких традиційних важелів макроекономічного регулювання, як імпорتنі бар’єри і експортні субсидії, курс національної валюти і ставка рефінансування центрального банку. В умовах тотального нарощування взаємозалежності економік національні уряди вимушені їх використовувати зважено, беручи до уваги інтереси інших держав, що можуть нівелювати дію запроваджуваних заходів або навіть завдати шкоди країні. Держави і недержавні транснаціональні структури стали майже однаково сильними партнерами на світовій

економічній арені, вони активно конкурують і взаємодіють між собою.

Загалом, девальвація ролі держави у зв'язку з переходом значної частини контролю над економікою від суверенних держав до ТНК і міжнародних організацій, в яких свої, часто протилежні національним, інтереси, стає окремою серйозною науковою проблемою, повною мірою ще не осмисленою ні економістами-теоретиками, ні економістами-практиками.

4. Безперечним лідером економічної глобалізації є фінансова сфера, з бурхливим міжнародним розвитком якої пов'язане особливе коло проблем і суперечностей.

Цілком очевидно є постійно зростаюча роль міжнародних ринків капіталів, операції яких за своїми обсягами у багато разів перевищують зовнішню торгівлю. Так, за останні 20 років щоденний обсяг угод на світових валютних ринках зріс з 1 млрд. дол. до 1,2 млрд. дол., а обсяг торгівлі товарами і послугами – лише на 50 %. Це свідчить про відрив фінансової сфери від реальної економіки. Сфера фінансових операцій акумулює значні обсяги капіталів, які замість прямих інвестицій у виробництво йдуть у спекуляції. Розвивається феномен “економіки мильної бульбашки”. Ситуація ускладнюється тим, що ці капітали надзвичайно рухливі і здатні у найкоротші терміни переміщуватись між різними ринками і державами. До того ж такі переливи часто диктуються “наднаціональним” мотивуванням, а, отже, національні умови для залучення або відтоку ресурсів тепер не є визначальними.

На світовому рівні формуються якісно нові процеси, які унеможливають регулювання кризових ситуацій традиційним набором важелів. Звідси – загроза розповсюдження фінансових епідемій, часто заснованих на суб'єктивних настроях ринку. З точки зору регулювання фінансових ринків, ці ризики посилюються як мінімум двома факторами. Перший – ресурси зовнішніх інвесторів починають грати вирішальну роль в економіці і на фінансовому ринку. Другий – ці ресурси можуть безперешкодно виводитись, руйнуючи ринок і створюючи кризову ситуацію в економіці. Саме ці обставини породжують необхідність розробки глобальних важелів обмеження мобільності капіталів, скорочення дестабілізуючих можливостей “гарячих” грошей. Йдеться про те, що держава багато в чому втрачає контроль над рухом капіталу. За деякими оцінками, менше 30 % ринку цінних паперів “сімки” найвпливовіших країн контролюється державою або підпорядковано державним інтересам.

Таким чином, можна виділити кілька вузлових проблем, тісно пов'язаних між собою, без розв'язання яких неможливо упередити глобальні фінансові кризи. Це – національні валютні системи в умовах глобалізації, світова боргова криза і відкритість ринку товарів і послуг.

5. Економічні вигоди від глобалізації розподіляються нерівномірно, спостерігається глибока асиметричність цього процесу.

Плоди економічної глобалізації концентруються у країнах так званого “золотого мільярда” (на ці держави, де проживає 19 % населення світу, припадає 71 % глобальної торгівлі, 55 % іноземних інвестицій, 91 % всіх користувачів Інтернету). Як результат – загроза консервації ролі і місця держави у світовій економічній ієрархії, втрата традиційних ринків збуту через неконкурентоздатність вітчизняних товарів, збереження і навіть поглиблення розриву між бідними і багатими країнами, зниження рівня життя населення та ін.

Звідси два очевидні висновки: 1) на світовому рівні постає проблема створення такої глобальної системи регулювання розподілу вигод глобалізації, яка б чітко враховувала баланс інтересів різних держав. В іншому разі, у світі наростатимуть загрози поширення природних, техногенних, гуманітарних катастроф, міжетнічних і міжконфесійних протистоянь, торговельно-економічних війн; 2) на національному ж рівні включення у процес глобалізації виводить на перший план проблему конкурентоздатності. І не тільки у її економічному вимірі, а й гуманітарному, технологічному, політичному, тобто у її найширшому розумінні. Лише конкурентоспроможна на світових ринках держава повною мірою користується перевагами глобалізації, а, отже, гарантує гідні стандарти якості життя своїм громадянам.

Висновки:

1. Глобалізація – об'єктивний процес, незалежний від волі і бажань окремих людей і держав. Глобалізація – внутрішньо суперечливий феномен, який відкриває нові можливості розвитку, взаємодії між державами і водночас загострює старі та породжує нові проблеми. Процеси глобалізації завжди мають економічну основу.

2. Економічна глобалізація – якісно нова форма інтернаціоналізації господарчої діяльності, що проявляється у посиленні взаємозалежності і взаємовпливу різних сфер і процесів світової економіки у напрямі поступового перетворення світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, капіталу, робочої сили, знань, інформації.

3. Найвагомішими факторами прискорення процесів економічної глобалізації виступають: новітні інформаційні технології, поширення

глобальної комп'ютерної, радіо і телевізійної, транспортної мережі; зростання ролі і впливу нових суб'єктів господарчої діяльності – ТНК і ТНБ; поглиблення міжнародного розподілу праці; лібералізація зовнішньої торгівлі та фінансових ринків.

4. Існує і поглиблюється невідповідність між глобальною природою дедалі більшої частини економічних процесів і збереженням їх регулювання переважно в межах національних господарчих і законодавчих систем. Найяскравіше це проявляється у фінансовій сфері, зокрема, під час поширення валютно-фінансових криз.

Список літератури

1. Білорус О.Г. Економічна система глобалізму. – К., 2003. – 380 с.
2. Грани глобалізації. Трудные вопросы современного развития / М. Горбачев. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 592 с.
3. Иноземцев В. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические последствия. – М.: Экономика, 2003.
4. Львов Д. Роль России в гармонизации процессов мирового развития // Свободная мысль. – 2000. – № 8. – С. 18-33.
5. Україна в процесах міжнародної інтеграції / За ред. д-ра екон. наук В.Р. Сіденка. – Харків: Вид-во “Форт”, 2003. – 280 с.

Отримано 19.10.2005

Рудьковський, М.М. Економічна глобалізація: сутність, рушійні сили, проблеми [Текст] / М.М. Рудьковський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. - Суми: УАБС НБУ, 2005. - Вип. 14. - С. 82–89.